

PONS I GURI: EL DISCURS DEL MÈTODE

Hug Palou i Miquel

Arxiver

No li agradava gaire que l'anomenessin historiador. Li feia sentir una certa angúnia. Potser per la pretensió d'aquells que, ufanosos, fan servir el nom per a definir una tasca allunyada de qualsevol mètode historiogràfic. O potser perquè, anys enrere, aquells polítics dels quals no se sabia res fora de la seva activitat pública, hom els anomenava *historiadors* perquè algun cop havien escrit, o només opinat, sobre el passat nacional i polític de Catalunya. Potser per tot això, quan una vegada el van fer signar al llibre de visites il·lustres d'una institució religiosa, va posar, al costat del nom, «estudiant». Mai no havia deixat de ser-ho, un estudiant: curiós i disposat a aprendre i a millorar en la seva tasca investigadora. «Si tingués trenta anys menys, en faria, de coses! Hi ha tants temes per a investigar! I no ens enganyem, no sabem res.» La il·lusió pel que feia no li impedia tocar de peus a terra.

Si dediquéssim un temps a repassar amb deteniment la producció intel·lectual de Josep Maria Pons i Guri, el ventall de temes que hi trobaríem tractats ens definiria un investigador d'horitzons tan amplis com vast fou el seu saber: treballs d'arqueologia, biografies d'arenycens, aproximació a certs esdeveniments —que de vegades són exercicis elementals de microhistòria—, treballs d'etnologia i folklore, d'història de l'art, d'història del dret, d'història local arenyenca —entre els quals sobresurten els temes nauticomariners i els artístics, però no hi manquen els simplement anecdòtics i les recerques elaborades—, monografies dedicades a altres poblacions de la sempre present i autèntica Marina de la Selva —la comarca natural i històrica a la qual Pons i Guri feia pertànyer Arenys de Mar—, treballs de toponímia, instruments de descripció de fons documentals i arxivístics, col·leccions diplomàtiques i edicions crítiques, i fins i tot treballs metodològics, bé que sense plantejaments epistemològics o filosòfics. No podia ser d'altra manera, perquè, per a Pons i Guri, la filosofia era «la manera més científica de perdre el temps».

La majoria d'aquests treballs posen de manifest una dèria pel coneixement i el tractament dels documents. Fins i tot, un bon nombre de publicacions tenen per únic objecte comunicar un determinat material documental. Fa uns anys, en relació amb la meua aportació a la miscel·lània que li dedicà el Centre d'Estudis Selvatans amb motiu del seu norantè aniversari, em digué: «S'hauria de ser molt mala persona si, estant en possessió d'un document d'història de l'art, no es donés a conèixer.» I acabà comparant la història de l'art amb la sensibilitat musical i sentenciant: «Qui té sensibilitat musical tampoc no pot ser mala persona.» Un document d'interès, d'interès subjectiu, justificava la seva publicació.

La seva formació com a historiògraf, que incloïa un profund coneixement del que avui anomenem *ciències i tècniques historiogràfiques*, d'una banda, i l'exercici professional del dret durant més de cinquanta anys, de l'altra, convergien en els fonaments de la seva manera de treballar i entendre el mètode d'investigació històrica i la seva producció intel·lectual. Característiques que — sense menystenir les seves aptituds personals, la seva intuïció, el seu olfacte, «el nas», com ell deia— responen als trets que caracteritzen la seva obra: lucidesa, precisió en el llenguatge, absència de divagacions i suport documental.

Si haguéssim de situar la seva manera d'entendre el mètode en un corrent historiogràfic concret, no seria fàcil determinar en quin hauríem d'encabir-la. De fet, aquesta era una qüestió que mai no l'havia preocupat i en la qual ni tan sols devia haver pensat. Però a mi sí que m'interessa, no pas per a situar-lo en un corrent determinat, sinó perquè forma part de les meves preocupacions metodològiques conèixer les formes d'investigar el passat de l'home en societat que s'han anat succeint i el procés mental que ha portat a una determinada manera de fer historiografia. El que Pons i Guri va practicar és l'historicisme crític contextualitzat, amb una alta càrrega d'erudició construïda sobre aquella convergència fonamental i amb una preocupació més de tipus pràctic que no pas subjecta a cap dogma metodològic. S'acostava, tal vegada, a la base del positivisme, que considera els fets històrics en si mateixos, sense tractar cap qüestió o explicació de tipus teòric, i que, si bé va entrar en crisi a partir del 1929 amb el gir que l'anomenada *escola dels annals* va imprimir a la metodologia i la investigació històriques, en els darrers anys ha vist com aquella erudició crítica s'ha revifat i s'ha rebel·lat com una necessitat per tot el que comporta d'anàlisi documental.

Aquesta manera d'entendre l'ofici d'historiador no era pas aliena a la formació acadèmica de Pons i Guri, producte d'una Universitat de Barcelona on els estudis d'història i els de dret es podien tirar endavant simultàniament, cosa que ell mateix va fer entre el 1925 i el 1931, amb una successió lògica i complementària de continguts, i que donava la formació adient per a afrontar els reptes

de les fonts d'arxiu. D'aquella etapa recordava amb especial devoció els doctors Galo Sánchez i Antonio de la Torre. A més, l'exercici de l'advocacia va imprimir al vessant jurídic dels seus estudis una dimensió particular. Pons i Guri partia de la base que tot document d'arxiu neix per una necessitat relacionada amb el dret, ni que sigui l'elemental valor probatori dels drets i deures continguts en els documents.

És la formació que, amb independència de la manera de fer història que s'esculli, hauria d'integrar la base sobre la qual s'hauria de construir l'ofici d'historiador: l'anàlisi acurada de les fonts, siguin quines siguin les que s'utilitzin, per mitjà de les eines, dels instruments de què disposa l'historiògraf, però també per mitjà del coneixement clar dels seus continguts. Per això, en el procés de construcció de l'ofici, a més de la necessitat d'incloure formació jurídica, caldria també incloure-hi formació en història de l'art i en cultura religiosa, cosa que definiria un particular *trivium*. No en va, Pons i Guri era producte d'un altre sistema universitari, i també d'una altra societat.

Pons i Guri es queixava de la manca d'aquell *trivium*, no tan sols en la formació acadèmica de l'historiògraf, sinó també en la voluntat constant d'estudi i d'aprenentatge que ha de formar part de la quotidianitat de l'ofici d'historiador. Considerava una necessitat l'edició sistemàtica de col·leccions diplomàtiques, tant com l'edició de fonts i de bibliografia, en primer lloc la jurídica, perquè l'historiògraf llegís, conegués, aprengué: «Així no es dirien tants disbarats.»

És la guia que porta per un camí contrari al que segueixen aquells que l'historiador francès Georges Lefebvre anomenava «els violadors de la història». La investigació històrica, per més que vulguem fer el contrari, és sempre subjectiva. La nostra pròpia condició humana i social ens hi aboca. L'objectivitat, la recerca de la veritat amb la qual hom ha assimilat la tasca de l'historiògraf, és una utopia, atractiva, ben cert, però el producte no deixarà de ser mai subjectiu. En història, la veritat no és mai única, sinó múltiple. La història és feta de petites veritats parcials, mai eternes i sempre mudables, perquè el coneixement històric total i absolut és una fal·làcia pròpia d'incauts. La responsabilitat que l'historiògraf contrau a l'hora de fer una recerca, a l'hora d'emprendre una investigació, però sobretot a l'hora de difondre'n els resultats, és molt greu, perquè qui en realitat escriu la història és l'historiògraf. Quantes vegades no hem sentit a dir, fins i tot amb fatxenderia i amb el convenciment de dir una gran cosa: «La informació és poder.» Probablement, qui fa ús de la frase desconeix que la deixa a la meitat i que no és pas conseqüència de la societat del coneixement en què vivim ni del món actual, amarat de tecnologies de la informació i les comunicacions. El «poder» no és en la informació, sinó en l'ús que es fa d'aquesta. Lefebvre, en referir-se als «violadors de la història», es fixava en els segles de

l'edat moderna, en els temps de l'anomenada *formació dels nous estats*: els «violadors de la història» són aquells que la deformen i la posen al seu servei, o la converteixen en un simple instrument de propaganda o crítica, sovint política.

Una de les primeres coses que vaig aprendre al costat de Pons i Guri, i d'això ja fa més de vint-i-set anys, resumeix aquesta manera d'entendre l'ofici d'historiador. Els documents, podríem dir que les fonts en general, són el que són, no pas el que diuen que són. Per a aprendre el contingut dels documents no n'hi ha prou amb llegir-los, tot i que aquest és el primer pas i la primera dificultat. Entendre el que diuen és la segona dificultat. I s'han d'interpretar en el seu context, i no em refereixo a una interpretació literal, lineal o simple, sinó a una anàlisi documental, a una crítica textual i diplomàtica. S'ha de saber formular preguntes als documents, perquè segur que els documents ens donaran respostes.

Uns anys més tard, vaig aprendre indirectament una altra cosa, amb el benentès que aquesta i l'anterior no són les úniques que vaig aprendre. Era quan estava elaborant la meua tesi de llicenciatura i vaig haver de consultar els pergamins d'un arxiu eclesiàstic. Quan vaig tenir els documents a les mans, l'arxiver —de tarannà bufat i displicent vers els altres, d'aquells que tenen el convenciment que els documents són propietat seva i que els usuaris dels arxius som uns mal... i, per tant, innecessaris— em va dir: «No en trauràs res, en Pons i Guri ja hi ha passat, per aquests documents.» Efectivament, ell els havia treballat, però el que jo en volia treure no era el que a en Pons i Guri, en el seu moment, li va interessar tractar. D'un sol document es poden extreure continguts diversos: l'investigador podrà percebre'ls, captar-los, entendre'ls, interpretar-los tots o una part, d'acord amb els objectius de recerca que s'hagi marcat i els límits imposats per la pròpia formació i experiència.

Prèviament al resultat, el procés material d'elaboració dels seus treballs era un garbuix perfectament controlat. De natural desordenat, no hi havia confusió: el principi de la teoria del caos. Fa uns anys, de visita en un museu flamenc, vaig tenir l'oportunitat d'admirar un quadre on es representava el despatx d'un advocat. Sense haver conegut el seu despatx professional, però podent-me'l imaginar amb molta facilitat, vaig pensar que allò que es representava a la pintura en podia ser una caricatura perfecta: fins i tot no hi faltaven els clients que pagaven amb espècies. No vaig dubtar a buscar la pintura en una postal i a enviar-la-hi.

Amant de torturar els seus propis originals, no es resistia a rellegir-los una vegada publicats. Hi corregia el que calia corregir i, si era necessari, elaborava una fe d'errates en tiratge casolà, que adjuntava als exemplars que li corresponien com a autor. En algun cas, quan la publicació contenia un excés de despropòsits, havia escrit, amb lletra ben visible, la seva desautorització, afegida a

la primera pàgina de l'exemplar de la biblioteca auxiliar de l'Arxiu Municipal Fidel Fita, amb la recomanació, si esqueia, de llegir el text en una altra edició.

Ho he dit fa un moment: Pons i Guri partia de la base que tot document d'arxiu neix per una necessitat relacionada amb el dret. El document, per al qual cal una constància material que romangui i més enllà del fet del passat que reflecteix, s'insereix en un context jurídic concret que fa que s'expressi d'una manera determinada, circumstància que li dóna una dimensió històrica particular. Historiògraf convençut que cal contextualitzar i comprendre abans que jutjar, adreçà el conjunt de la seva obra relacionada amb la història del dret, al qual no era aliena la seva tasca arxivística, vers quatre àmbits generals, coherents i complementaris alhora: els instruments de descripció, el mètode, l'edició diplomàtica amb l'estudi de la singularitat de les fonts i l'estudi dels documents d'aplicació del dret. El conjunt manifesta una clara preocupació pedagògica per a facilitar el retorn a les fonts i la difusió de les obres de dret català clàssic.

El seu caràcter inquiet en relació amb tot allò que tenia a veure amb conèixer, aprendre i estudiar, dibuixà els trets d'un historiador del dret amb un ventall ben obert de temes, que creuaven de manera transversal els quatre àmbits esmentats: els instruments de descripció per a apropar els estudiosos a les fonts primàries, el mètode per a atansar-se correctament a les fonts d'arxiu, en particular a la documentació notarial, sense que res deixi de tenir utilitat a l'hora de marcar un objectiu de coneixement, saber els avatars pels quals han passat els arxius, la documentació que custodien i els seus fedataris, o bé descendir a aspectes particularment interessants dels documents privats o desvetllar, a partir d'un de sol, un univers de possibilitats.

La història del notariat medieval és, en gran manera, la història de la recepció del dret comú i la història dels usos notariais itàlics. Aleshores, es fa imprescindible endinsar-se en el marc legislatiu que estigué en ús al llarg de l'edat mitjana i veure'n l'evolució. Per això Pons es dedicà amb intensitat a l'edició de col·leccions diplomàtiques que permetessin estudiar les etapes i les característiques d'aquesta recepció, tasca que completà amb altres edicions que responien al seu afany de posar les fonts a l'abast.

Dins la perspectiva general del dret com quelcom viu i en evolució que afecta persones i béns, l'estudi del dret consuetudinari gironí —objecte de la seva tesi doctoral—, l'estudi del dret canònic —des de concilis i sínodes fins a consuetes— i l'estudi de les Corts Generals, donen la mesura d'un historiògraf que contraposà el dret propi al dret comú medieval per a configurar-lo com una especialitat arrelada al territori per la tasca dels juristes, com felixment el definí el professor Oriol Oleart. L'any 1952, Pons i Guri, junt amb Vicenç Sandalinas, posà al dia, amb anotacions i comentaris, la compilació *Constitutions i altres drets de*

Catalunya, publicada el 1704 i la qual continuava vigent, exemple senyer de la preocupació de Pons per l'aplicació pràctica del dret propi i per fer-lo accessible. Potser va ser providencial, perquè el 21 de juliol de 1960 es publicà la mal anomenada *Compilación del derecho civil especial de Cataluña*, com a llei estatal espanyola aprovada per les Cortes del Reino en l'avinentsa d'un aniversari de l'Alzamiento. El dret català perdia la condició de dret paccionat i adquiria la de dret atorgat. Pons i Guri sempre s'hi va oposar: el títol no responia al contingut, perquè hi mancaven els precedents legals i tampoc no feia esment de la procedència de les disposicions. No recollia la integritat del dret català i esdevenia una mena d'apèndix especialitzat en dret successori, en què s'admetien noves interpretacions del dret de família, i tenia molts oblitats en matèria de drets reals i obligacions. La *Compilación* no ho substituïa tot, i allò que no hi estava previst s'havia de regir pel Codi civil i per les lleis estatals espanyoles. Tot allò que no s'hi comprenia quedava exclòs i derogat.

L'estudi del marc general es complementa amb l'estudi de la situació als dominis baronials de Catalunya, en concret al vescomtat de Cabrera, que adreça Pons i Guri vers un dels camps en els quals ha estat més reconegut: el del dret senyorial i el sistema emfiteuticofeudal. Tractà amb exhaustivitat les jurisdiccions i els drets dels castells, la capacitat normativa dels barons per mitjà d'ordinacions, capítols, privilegis i franqueses, i les relacions socials i econòmiques al camp. I, del dret municipal, l'emancipació de les poblacions i els fogatges. Pons tampoc no va oblidar el caràcter utilitari i popular de les obres de referència —diccionaris i enciclopèdies— per a difondre fonts, conceptes i institucions. Fou coherent, doncs, amb la resta de la seva producció.

No escandalitzaré ningú si dic que Pons i Guri tenia una manera de ser particular. De vegades, referint-se al seu admirat pare Fidel Fita, em deia que «parefitejava»; ell, potser, «ponsguriejava». Com aquella sentència que tantes vegades li havia sentit a dir i que convida a la reflexió: «El dret fa una nació més que no pas la llengua.» En cap cas, però, no responia a la imatge del savi reclòs en el seu món. Tot i que a vegades justificava alguna negativa dient que vivia «al segle XIV», sabia mantenir-se al dia en relació amb el món que l'envoltava. No podia evitar voler ser la consciència crítica de la societat en què vivia, paper que avui es reclama a l'historiògraf, i comunicava al seu entorn immediat el seu parer sobre els temes més diversos, encara que no el volgués escoltar. Quan volia dir alguna cosa que no estava relacionada amb el tema encetat en una conversa, no li calia buscar cap pretext per a arribar-hi: la deia, perquè en tenia ganes. I sempre en tenia, de coses per dir i de ganes de dir-les.